

De burgemeesters van Breda in het laatste oorlogsjaar 1944

door

J.J. BAKKER

1. Inleiding

Op 17 februari 1944 diende burgemeester B.W.Th. van Slobbe van Breda zijn ontslag in, omdat hij geen inwoners van zijn stad wenste op te roepen voor het graven van tankvallen die onder andere in het zuidelijk deel van het Mastbos door de Duitsers werden gegraven als onderdeel van hun verdediging tegen een mogelijke aanval van de Geallieerden. Kort daarna vroeg en verkreeg hij, in afwachting van zijn definitieve ontslag, verlof. Het ontslag werd uiteindelijk verleend op 11 maart 1944.¹ Zijn opvolger G.C. Blom werd echter pas benoemd op 17 juli, de dag daarop beëdigd en op 19 augustus 1944 geïnstalleerd.² Gedurende het tijdvak van vijf maanden tussen 17 februari en 17 juli moest er daarom worden waargenomen, en dat in een periode dat het van het grootste belang was wie er het burgemeestersambt uitoefende en aan het hoofd stond van de gemeente en de gemeentelijke 'Diensten en Bedrijven'. Het was de tijd dat de druk van de Duitsers met betrekking tot de arbeidsinzet en de opvoeding van burgers voor werkzaamheden aan verdedigingswerken steeds meer toenam.

Ik ga in dit artikel niet in op de vraag of het tijdstip waarop Van Slobbe ontslag nam te vroeg of te laat kwam. Om die vraag te beantwoorden is een ruimere opzet nodig. Daarbij dient de gehele bezettingsperiode betrokken te worden, inclusief de positie en houding van de Nederlandse overheden in die tijd en die van de burgemeesters in het bijzonder. De vraag naar 'goed' of 'fout' zal hier om dezelfde redenen evenmin beantwoord worden. Afgezien van de opmerkingen dat die vraag tot voor kort al te veel werd gesteld en zo'n vraagstelling de bezettingsperiode en het optreden van de medespelers te zeer simplificeerde en tot veroordelingen leidde, is het ook niet de taak van een historicus een dergelijke 'meetlat' a priori aan te leggen.

Mijn bedoeling is een beschrijving te geven van de periode vanaf de beslissing van burgemeester Van Slobbe om zijn ontslag aan te vragen, 17 februari, tot het einde van de bezetting van Breda, 29 oktober 1944, de dag dat hij, gedragen door het enthousiasme van het overgrote deel van de bevolking, in zijn ambt werd hersteld. Het zal daarbij gaan om de gebeurtenissen in de stad in het laatste oorlogsjaar 1944 onder leiding van de verschillende personen, die de functie bekleedden van burgemeester of loco-burgemeester. Achtereenvolgens waren dat in het laatste jaar burgemeester B.W.Th. van Slobbe, loco-burgemeester J.M. Meeús, loco-burgemeester

1. Burgemeester B.W.Th. van Slobbe in 1940.

J.C. van der Aa en burgemeester G.C. Blom. In de tot nu toe verschenen publicaties over Breda in de Tweede Wereldoorlog wordt over de precieze gebeurtenissen uit 1944 niet of nauwelijks gesproken.³

2. *Burgemeester Van Slobbe.*

De aanloop naar zijn ontslag

B.W.Th. van Slobbe was bij Koninklijk Besluit van 30 mei 1936 per 1 augustus tot burgemeester van Breda benoemd als opvolger van burgemeester Van Sonsbeeck. Na zijn eerste termijn van zes jaar werd hij tijdens de bezetting bij Besluit van rijkscommissaris Seyss-Inquart van 30 november 1942 met terugwerkende kracht per 1 augustus herbenoemd voor een tweede periode.⁴ Voor een aantal mensen was die herbenoeming door de Duitsers een van de redenen om na de bevrijding van de stad aan te dringen op zijn ontslag. Voor Van Slobbe zelf was de herbenoeming een logisch gevolg van zijn opvatting dat een burgemeester zolang mogelijk moest aanblijven in het belang van de bevolking. Hij was - net als veel andere burgemeesters - in 1942 nog niet zover dat hij de maatregelen van de Duitse bezetter zo onaanvaardbaar vond, dat hij herbenoeming moest weigeren. Aanblijven was op dat moment nog steeds beter dan weggaan.⁵

In februari 1943 deed zich de situatie voor waarin vele burgemeesters, ook Van Slobbe, collectief dreigden met aftreden wegens het oppakken van jonge mensen door de Duitse autoriteiten, vooral studenten en scholieren. Op vrijdagavond 5 februari 1943 werd generaal Seyffardt, commandant van het Nederlands Legioen van Oostfrontstrijders, in zijn woning in Den Haag door twee verzetslieden aangeschoten. De volgende zaterdag overleed hij in het ziekenhuis. Hij had vóór zijn dood nog kunnen aangeven dat zijn belagers zeer waarschijnlijk studenten waren geweest. Commissaris-generaal Rauter, het hoofd van de S.S. en de Sicherheitsdienst, gaf, na overleg met Seyss-Inquart en zijn hoogste politiechef in Duitsland, Himmler, opdracht de volgende morgen, 6 februari, razzia's te laten uitvoeren op universiteiten en hogescholen in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht. Op dinsdagochtend 9 februari - de zevende was een aanslag op een tweede bekende N.S.B.-er gepleegd - volgden in een aantal steden in genoemde provincies opnieuw razzia's op jongemannen van achttien tot vijfentwintig jaar, aanvankelijk in van tevoren vastgestelde wijken met welgestelde families, maar toen het ten doel gestelde aantal van vijfduizend niet gehaald dreigde te worden, werd al spoedig ook in andere delen van het land jacht gemaakt op die leeftijds categorie door in scholen en kantoren, en ook wel gewoon op straat, op zoek te gaan naar slachtoffers.⁶ Het feit dat de bezetter zo duidelijk zijn 'klauw' had uitgestrekt naar de jeugd was de eerste gebeurtenis in 1943 die het aan vele Nederlanders duidelijk maakte dat van de Duitsers alleen maar het ergste te verwachten was.⁷

Het initiatief tot een gezamenlijk burgemeestersprotest tegen de jacht op de jeugd was uitgegaan van de burgemeester van Gorinchem, Mr. L.J. ridder van Rappard. Hij vond dat er een landelijk protest moest komen en bereidde met enkele collega's een protestbrief voor die via de kringvoorzitters van het landelijk burgemeesterscontact de individuele burgemeesters van onverdachte signatuur moest bereiken, ter navolging. Toen secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Mr. K.J. Frederiks liet blijken dat een collectief protest slechts zijn goedkeuring had, indien het via hem liep, vond Van Rappard dat alleen goed wanneer Frederiks óók de portefeuillekwestie zou stellen, met andere woorden, met ontslag zou dreigen, indien de Duitsers nog eens tot zulke zware repressievemaatregelen zouden overgaan.⁸ Of Van Slobbe een uitnodiging tot het schrijven van een protestbrief van zijn collega uit Gorinchem heeft ontvangen is niet zeker - de brief is in het archief niet te vinden - maar het is wel aannemelijk. Op 13 februari schrijft hij aan Frederiks dat er grote ongerustheid bestaat, ook in Breda, over de arrestatie van jongelieden. Het bewaren van rust en orde wordt daardoor, aldus Van Slobbe, nadelig beïnvloed, zelfs 'zodanig, dat ik bij verscherping van de toestand zou moeten overwegen of ik nog langer de verantwoordelijkheid zou kunnen dragen'.⁹ De redactie van zijn brief is duidelijk beïnvloed door het concept dat Van Rappard met een paar collega's had opgesteld. Het is ook mogelijk dat Van Slobbe, die in alle moeilijke kwesties intensief overleg pleegde met de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, zelf met Frederiks over de actie heeft gesproken. Van de ongeveer zeshonderdvijftig burgemeesters die vóór de bezetting waren benoemd en nog in functie waren, hebben er tussen 10 en 22 februari zo'n tweehonderdzestig een protestbrief aan Frederiks verstuurd. Zij verklaar-

den onder geen voorwaarde door te willen gaan, indien niet ten spoedigste de willekeurige arrestaties van jeugdigen ongedaan gemaakt zouden worden. Ook moesten er waarborgen komen, dat dergelijke terreuracties zich niet meer zouden voordoen.¹⁰ Van razzia's zoals op 6 en 9 februari 1943 werd door de bezetter toen voorlopig afgezien, in het besef dat het beter was de grote verontwaardiging die erdoor was ontstaan weg te laten ebben.¹¹

Grote problemen en ook gewetensnood veroorzaakte eind 1943 de maatregel van de bezetter dat burgemeesters ingezetenen voor de Duitsers moesten gaan vorderen voor het aanleggen van verdedigingswerken. Die Duitse maatregel is bekend onder de naam *Gemeinde-Einsatz*, inzet van de gemeente, of *Gemeinde-Aktion*. De gemeente zou in het geheel een centrale rol toebedeeld krijgen in de persoon van de burgemeester. De burgemeester zou van de provinciale *Beauftragte* of Gevolmachtigde aanwijzingen ontvangen over de vordering van mannen tussen de achttien en vijfenveertig jaar.¹² De werkzaamheden konden dicht bij de eigen woonplaats uitgevoerd moeten worden of wat verder weg. In de Bredase situatie betekende dat bijvoorbeeld het graven van tankgrachten bij Galder in het Mastbosch, in Zeeland werken aan strandversperringen tegen geallieerde landingen of werkzaamheden verrichten op het vliegveld te Gilze-Rijen.

Eind november 1943 waren in de provincie Zeeland de eerste vorderingsbriefjes voor graafwerkzaamheden in het kader van de *Gemeinde-Aktion* aan enkele burgemeesters uitgereikt. Onmiddellijk ontstonden daarover problemen. De betrokken burgemeesters van Goes en Middelburg voelden er niets voor zelf burgers te moeten aanwijzen of selecteren en zochten contact met de commissaris van de provincie en de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Frederiks kwam ter bespreking van de gerezen moeilijkheden naar Middelburg en stelde voor de Gewestelijke Arbeidsbureaus in te schakelen bij de aanwijzing door het vorderingsbevel aan die bureaus door te geven en zo de last van de eigenlijke vordering van de schouders van de burgemeesters af te wentelen. Een echte oplossing was dit voorstel echter niet. In de praktijk betekende het, dat de burgemeesters betrokken bleven bij de vorderingen, al deden ze de selectie niet meer zelf.¹³

De vordering voor Gilze-Rijen

Burgemeester Van Slobbe kreeg voor het eerst met de *Gemeinde-Einsatz* te maken door een brief die hij begin december 1943 ontving van *Regierungsbaurat*, architect, Hanrath, werkzaam voor de Duitse Luchtmacht op het vliegveld te Gilze-Rijen. Bij de brief zaten vijftig op naam gestelde vorderingsbriefjes, te overhandigen aan de eigenaars van paard en wagen, die zich maandag 13 december 1943, 7.30 uur, hadden te melden aan de hoofdpoot van het vliegveld voor wat genoemd werd 'rijwerk tot en met zondag 19 december'.¹⁴ De burgemeester weigerde de briefjes uit te laten reiken. In zijn antwoord schreef hij - in het Duits - dat de vijftig toegestuurde briefjes hem aanleiding gaven te vermoeden, dat hem verzocht werd 'Männer, (de onderstreping is van Van Slobbe) Karren und Pferde' op te eisen. Aangezien de Haagsche Conventie van 1907 en het Landoorlogreglement medewer-

king van burgers aan militaire voorbereidingen van de vijand had verboden, was hij van mening geen gehoor te kunnen geven aan de uitnodiging en had hij de eer de briefjes terug te sturen. Hij gaf er tegelijkertijd een oplossing bij waardoor de Duitsers de eis konden laten vervallen en hij er zelf onderuit kwam. Letterlijk luidde zijn voorstel:

*In overweging wordt gegeven zich te wenden tot het Bemiddelingsbureau voor paardentractie, Molenstraat nr. 1, Breda, tel 3823, dat kan leveren wat gevraagd wordt, of tot de Ortskommandantur te Breda. Het laatste is waarschijnlijk te verkiezen, daar de Heer Ortskommandant een overzicht heeft van datgene wat al gevorderd is en dat op deze manier kan bijhouden.*¹⁵

Blijkens de eigenhandig geschreven opmerkingen op het ontwerp van zijn brief heeft Van Slobbe, zich bewust van de ernst van zijn weigering, de brief persoonlijk op 9 december aan de secretaresse van Hanrath overhandigd en ook een kopie bezorgd aan de *Ortskommandant*. De suggestie werd overgenomen. De *Ortskommandant* schreef terug dat het Bemiddelingsbureau voor paardentractie conform de regels door hem was belast met de uitvoering van de dienstverlening aan het vliegveld Gilze-Rijen.¹⁶ Aan de uitvoering was ondertussen al gevolg gegeven. De vijfendertig briefjes met de namen van de opgeëiste voerlieden werden opgedeeld in drie gelijke aantallen en door drie politiemannen aan de betrokkenen bezorgd.¹⁷

Op deze manier was het Van Slobbe gelukt als burgemeester onder de eerste eis in het kader van de *Gemeinde-Einsatz* uit te komen door de eigenlijke vordering te laten doen door een instantie die al eerder was aangewezen als leverancier van mensen en materiaal aan de bezettende macht. Dat de politie, waarvan hij officieel het hoofd was, wel de briefjes uitreikte, lijkt misschien merkwaardig, maar was niet ongewoon. Bij de wegvoering van de eerste groep joodse ingezetenen in augustus 1942 waren de oproepbriefjes ook door de politie bezorgd. Dergelijke aanzeggingen vielen onder de opdrachten die de Duitse bezetter als hoogste politie-autoriteit kon geven aan de Nederlandse politie-autoriteiten. Daaraan viel niet te ontkomen en de verantwoordelijkheid ervoor lag bij de Duitsers. Pas in het laatste oorlogsjaar 1944 werd de uitreiking van oproepbriefjes door de meeste politiemensen gesaboteerd.

Het ontslag van burgemeester Van Slobbe

Het was de vraag of de burgemeester bij een volgende vorderingseis weer zou kunnen weigeren en een oplossing zou kunnen aandragen zoals voor Gilze-Rijen. Op 15 februari 1944 was er in Den Bosch een bijzondere bijeenkomst belegd over vorderingen, die de Duitsers wilden opleggen aan de burgemeesters van westelijk Noord-Brabant. Aanwezig waren secretaris-generaal Frederiks, commissaris van de provincie Van Rijckevorsel, burgemeester Van Slobbe en nog een aantal andere burgemeesters. De discussie ging, net als in november 1943 in Zeeland, over de vraag of volgens het Landoorlogreglement en de 'Aanwijzingen' uit 1937 de Duitse eisen wel mochten worden ingewilligd.¹⁸ De Aanwijzingen verboden het werken aan verdedigingswerken voor de vijand maar door volkenrecht deskundigen was reeds in 1940,

op basis van het Landoorlogreglement, een onderscheid aangebracht tussen ‘military operations’ en ‘military preparations’, militaire operaties of militaire voorbereidingen. Op basis van dat onderscheid was ondermeer goed gevonden, dat na de Duitse overwinning in 1940 aannemers meewerkten aan het herstel van vliegvelden.¹⁹

Tijdens de discussie in Den Bosch gaf Frederiks het advies de eisen in te willigen. Het gevolg was dat de meeste burgemeesters toegaven, met uitzondering van die van Breda en Raamsdonksveer.²⁰

Voor Breda kwamen de Duitse eisen neer op het leveren van burgers voor de aanleg van verdedigingswerken in Galder en Prinsenbeek.²¹ Van Slobbe stelde zich in verbinding met secretaris-generaal Frederiks, die het gewestelijk Arbeidsbureau de opdracht wilde laten overnemen.²² Vervolgens had hij een onderhoud met de heer De Zaayer, die op het bureau betrokken was bij de arbeidsinzet. Waarschijnlijk hoopte hij door het inschakelen van het Gewestelijk Arbeidsbureau opnieuw te kunnen ontkomen aan de Duitse eis tot vordering. Gezien zijn houding in de vordering voor Gilze-Rijen zou hij nu onmogelijk wél kunnen toegeven. Als hij geen oplossing zou weten te vinden, zou weigering minstens zijn ontslag, misschien zelfs zijn arrestatie kunnen betekenen. De schriftelijke reactie van de directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau bracht echter geen oplossing. De slotzin van diens brief luidde, ‘dat zijn bureau zich niet kon mengen in de U door Duitse instanties opgedragen vordering van burgers’.²³

Van Slobbe stond voor het blok. Zijn opvatting was en bleef dat de Aanwijzingen en het Landoorlogreglement de graafwerkzaamheden verboden. Bovendien zouden de opgevorderde burgers het risico lopen slachtoffer te worden van geallieerde luchtaanvallen. Zeer waarschijnlijk heeft hij als katholiek in deze gewetenskwestie raad gevraagd aan de bisschop van Breda, Mgr. Hopmans. Talrijke katholieke burgemeesters wendden zich in die dagen tot de geestelijkheid. Ook loco-burgemeester Meeús en gemeentesecretaris Van Woensel raadpleegden op een later tijdstip een aantal malen de bisschop over aan hen gestelde vorderingseisen. Het episcopaat had de medewerking van katholieke burgemeesters daaraan nadrukkelijk verboden. Mgr. Hopmans herhaalde dat standpunt klaar en duidelijk aan de burgemeesters en andere bestuurders van zijn diocees, die bij hem kwamen om advies in dezen.²⁴

Burgemeester Van Slobbe moet al dagen hebben zien aankomen dat hem, wanneer hij voet bij stuk hield, niets anders restte dan zijn ontslag in te dienen. Daags na de negatieve schriftelijke reactie van het arbeidsbureau, op donderdag 17 februari 1944, overhandigde hij persoonlijk in Den Bosch zijn ontslagverzoek aan de commissaris van de provincie, Jhr. Mr. Dr. A.B.G.M. van Rijckevorsel.²⁵ Formeel gezien moest de ontslagaanvraag echter in hoogste instantie via de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Mr. Frederiks, aan de rijkscommissaris worden voorgelegd. Daarom verzocht van Slobbe in de brief voor de secretaris-generaal, die via de commissaris van de provincie naar Den Haag gestuurd werd, zijn als bijlage meegestuurde ontslagaanvraag voor de Duitse bezetter onmiddellijk ‘ter bestemder plaatse te willen doen doorgeven’.²⁶ Hij voegde er nog aan toe: ‘Indien U de inwilliging ervan zoudt willen bevorderen dan zal dit door mij zeer op prijs worden gesteld’. De brief

AAN

Dem Heren Reichskommissar für die besetzten Niederländischen Gebiete

TE

Haag

345/44

BREDA.

Litt. f. No. 345 / Geheim BIJLAGEN:

Weil ich nach Ehre und Gewissen dem Befehl zur Forderung der Einwohner der Stadt Breda für Arbeit an Verteidigungsanlagen keinen Erfolg leisten kann, bitte Ich Ihre Excellenz um meine sofortige Entlassung.

Der Bürgermeister von Breda.

Vu

2. Eigenhandig ontwerp van de ontslagbrief van burgemeester Van Slobbe aan Rijkscommissaris Seyss-Inquart.

met de ontslaanvraag voor rijkscommissaris Seyss-Inquart was kort, in het Duits, en liet over de reden geen onduidelijkheid bestaan:

weil Ich nach Ehre und Gewissen dem Befehl zur Forderung der Einwohner der Stadt Breda für Arbeit an Verteidigungsanlagen keinen Erfolg leisten kann, bitte Ich Ihre Excellenz um meine sofortige Entlassung.

(Daar ik naar eer en geweten aan het bevel tot vordering van inwoners van de stad Breda voor werk aan de aanleg van verdedigingswerken geen gevolg kan geven, verzoek ik Uwe Excellentie mij met onmiddellijke ingang te ontslaan.)²⁷

Tussen de aanvraag van het ontslag op 17 februari en het verlenen ervan op 11 maart 1944 verliep een aantal spannende weken voor Van Slobbe. Na het indienen van het ontslag liet de Beauftragte hem bij zich roepen in zijn residentie te Vught en wees hem met nadruk op de kwalijke gevolgen van zijn houding. Hij werd niet gearresteerd. De verstandhouding tussen hem en de *Beauftragte* was altijd redelijk goed geweest.²⁸

Het was bekend dat burgemeesters die weigerden aan de *Gemeinde-Aktion* mee te werken, soms gearresteerd werden of, bij onderduiken, bedreigd werden met arrestatie van familieleden. Moest Van Slobbe onderduiken of afwachten met alle risico's van dien? Zijn ambt blijven uitoefenen na de indiening van het ontslag was onmogelijk, zeker toen duidelijk werd dat de vorderingseis onverkort doorging. In afwachting van de beslissing op zijn ontslagaanvraag vroeg hij de commissaris van de provincie om verlof met onmiddellijke ingang. Van Rijkevorsel moest daarover eerst met de Beauftragte overleggen maar kon 25 februari 1944 telefonisch antwoorden dat die hem niets in de weg zou leggen mocht hij met verlof willen gaan. De burgemeester vroeg en kreeg daarop in hetzelfde gesprek onmiddellijk verlof.²⁹

Na de ontslagaanvraag en verlofopname door Van Slobbe ontstonden over zijn vertrek in de stad allerlei geruchten, die ook na de oorlog nog lang aanhielden. Hij zou ontslagen zijn, gearresteerd of ondergedoken. Vooral het idee dat de Duitsers het initiatief hadden genomen tot het ontslag, zonder dat er om gevraagd was, deed de ronde. Voor waarnemend loco-burgemeester J.C. van der Aa was dat laatste gerucht aanleiding om op de eerste vergadering van de Bredase Heemkundige Commissie, begin mei 1944, nadrukkelijk te verklaren dat Van Slobbe zelf om zijn ontslag had verzocht en dat de Duitsers dat na enige weken hadden verleend.³⁰ Bovenstaand relaas maakt inderdaad duidelijk dat van Slobbe zélf om zijn ontslag heeft gevraagd, maar niet anders kon, gezien de Duitse eisen met betrekking tot het vorderen van burgers. Het is niet zo vreemd dat daarbij het gerucht ontstaan is, dat de Duitsers hem ontslagen hebben. Op de genoemde vergadering van de Bredase Heemkundige Commissie was de reactie van de directeur van Openbare Werken op de opmerking van Van der Aa dan ook: 'jammer dat de burgemeester tot die stap is moeten overgaan', daarmee terecht aangevend dat hij twijfelde aan de vrijwilligheid van het ontslag. Als Van Slobbe de Duitsers niet voor was geweest zouden ze hem zeker zélf ontslagen hebben.

In de weken tussen de ontslagaanvraag en de verlening ervan bleef Van Slobbe in de stad. Zowel loco-burgemeester Meeús als gemeentesecretaris Van Woensel hadden in die periode een aantal malen persoonlijk of telefonisch contact met hem. Kort na het officiële ontslagbesluit vertrok hij op bevel van de Duitsers uit Breda en vond onderdak in de buurt van Asten in het oosten van Noord-Brabant. Zij hadden hem aangeraden te vertrekken, daar hij anders het risico liep gearresteerd te worden.³¹ Toch kreeg hij nog verlof om de Paasdagen bij zijn vrouw en kinderen in Breda door te brengen.³²

3. Loco-burgemeester en wethouder J.M. Meeús.

3. De waarneming van het burgemeesterschap

Loco-burgemeester J.M. Meeús: tegen wil en dank

Zonder burgemeester wilde Meeús, door Van Slobbe zelf in juli 1942 tot wethouder en loco-burgemeester benoemd, niet in functie blijven.³³ Daarvoor gaf hij in zijn ontslagbrief aan de burgemeester nog twee andere redenen op: hij had, gezien zijn drukke verzekeringskantoor, geen tijd als loco-burgemeester op te treden en hij had dezelfde principiële bezwaren tegen de vorderingen als de burgemeester zelf. De Duitsers hadden namelijk al meegedeeld dat ook voor hem de eis tot vordering van honderdvijftig burgers bleef bestaan en dat hij voor de uitvoering verantwoordelijk werd gehouden. In eerste instantie verzocht Van Slobbe de commissaris van de provincie een snelle toestemming om Meeús te ontslaan, maar commissaris Van Rijckevorsel weigerde. Van Slobbe moest het reeds verleende ontslag aan Meeús intrekken en een nieuw ontslagbesluit opstellen, waarin hij de datum van het ontslag openliet, ter invulling door de commissaris, 'met ingang van het tijdstip waarop zijn opvolger het ambt aanvaardt'.³⁴ Van Rijckevorsel wilde geen toestemming geven buiten de Duitsers om, uit angst dat het wellicht gezien werd als een vorm van sabotage door hem en Van Slobbe. Het ontslagbesluit bleef voorlopig onuitgevoerd en Meeús moest tegen zijn zin de burgemeester voor onbepaalde tijd blijven vervangen.

In de periode van donderdag 17 tot en met vrijdag 25 februari 1944, de dag dat Van Slobbe toestemming kreeg met verlof te gaan, in afwachting van zijn definitieve ontslag, moeten er lange discussies tussen hem en Meeús zijn geweest over het voor-

lopig aanblijven van Meeús en over de oplossing die de laatste al vóór 17 februari bedacht had om onder de Duitse vordering van burgers uit te komen. Meeús had Van Slobbe namelijk voorgesteld een advertentie op te stellen waarin vrijwilligers werden opgeroepen voor de Duitse verdedigingswerken rond Breda. Op die manier zouden het vorderen door de gemeente én het ontslag van de burgemeester niet nodig zijn. Van Slobbe had die oplossing pertinent geweigerd.³⁵ Ook na 17 februari bleef Meeús voorstander van de advertentie 'om de burgemeester te redden' alhoewel die het niet nodig vond dat Meeús zich 'voor hem opofferde'.³⁶

De advertentie van Meeús

Door het verlof van burgemeester Van Slobbe en het niet mogen uitvoeren van het ontslagbesluit fungeerde Meeús vanaf maandag 28 februari als loco-burgemeester. Op woensdag 1 maart had hij een discussie met gemeentesecretaris Van Woensel over het plaatsen van een advertentie voor honderd vrijwilligers. Hij moest en zou dat doen, omdat hem door de Duitse majoor Ludwig gezegd was dat Breda honderd burgers moest leveren voor tankgrachten in Galder en Prinsenbeek en dat daarmee een arrestatie van de burgemeester kon worden voorkomen. Bovendien had Ludwig bedreigd tien gijzelaars op te pakken.³⁷ Vorderen wilde Meeús niet, maar wel een advertentie plaatsen. Ook de bisschop had dat in een gesprek met hem goed gevonden. Van Woensel raadde het hem echter ten sterkste af met als argument dat Van Slobbe zelf zich hardnekkig tegen dat idee had verzet en een burgemeester niet mee mocht werken aan verdedigingswerken, die tot de verwoesting van de stad zouden bijdragen. Dat zou niet in het belang van stad en burgers zijn. Meeús zei daarop, dat het belang van de stad was: de N.S.B. uit de macht houden en Van Slobbe redden. De angst van de gemeentesecretaris was, zoals hij zelf in zijn aantekeningen uit die tijd vermeldt, dat Meeús het niet bij de advertentie zou laten, 'maar gezien zijn karakter zeer spoedig [zou] drijven op het bekende hellende vlak en dat hij in een mum van tijd zou belanden in ronselarij en propaganda voor deelneming'.³⁸

De loco-burgemeester ging echter toch door en stelde een tekst op voor de advertentie:

*Ten behoeve van de Duitse Weermacht wordt aanmelding verzocht van 100 mannelijke inwoners, vanaf 18 jar. leeftijd, voor werkzaamheden in Beek en Galder, onder leiding van de fa. Godijn te Zeist. Aanmelding en bijzonderheden inzake vrijstelling van tewerkstelling in Duitschland te bekomen op vrijdag 3 Maart tussen 8.30 en 5 uur op het 4e Bureau, Stadhuis, Breda.*³⁹

De advertentie verscheen, zonder vermelding van plaatsnamen en firmanaam, op donderdag 2 maart 1944 in de kranten. De Duitse censuur had vermelding van die gegevens niet goedgevonden. (zie afb. 4)

Gemeentesecretaris Van Woensel had in zijn discussie met Meeús geweigerd medewerking te verlenen aan de werkzaamheden, die in verband met de advertentie nodig zouden zijn, maar er moest wel een secretarie-ambtenaar worden ingeschakeld voor de registratie van de aanmeldingen en het verstrekken van de bijzonderheden

**Aanmelding wordt
verzocht van
100 mannelijke inwoners**

vanaf 18 jar. leeftijd, voor
werkzaamheden in de pro-
vincie Noordbrabant.

■

Aanmelding en bijzonderheden inzake
vrijstelling van tewerkstelling in
Duitsland te bekomen op Vrijdag 3
Maart en zoo noodig Zaterdag 4 Maart
tusschen 8.30—5 uur op het 4e Bureau,
Stadhuis, Breda. 573

4. Advertentie van loco-burgemeester Meeús in het Dagblad voor Noord- Brabant en Zeeland op 2 en 3 maart 1944.

die in de advertentie genoemd werden. Ambtenaar Winters kreeg van Meeús opdracht de namen te noteren en een tekst met uitleg over het werk en de voorwaarden op te stellen, ter uitreiking aan de geïnteresseerden. De werkzaamheden zouden uitsluitend te Galder en Prinsenbeek plaatsvinden en maandag 6 maart beginnen. De Duitse weermacht garandeerde, dat personen die zich niet hadden gemeld als krijgsgevangene of voor de arbeidsinzet, voor de duur van de werkzaamheden zouden zijn vrijgesteld van tewerkstelling in Duitsland. Het loon zou ongeveer f 50.= per week bedragen en zaterdags worden uitbetaald.⁴⁰ (zie afb. 5) Op het verzoek om ontslag van de onwillige ambtenaar ging loco-burgemeester Meeús niet in. Winters was er niet zo happig op dit werk te doen, aangezien hij, naar eigen zeggen, toch al zo'n kwade naam had in de stad door zijn vele, noodzakelijke contacten voor de gemeente met de Duitsers.⁴¹

Bijzonderheden inzake vrijwillige aanmelding
voor werkzaamheden te Galder en
Beek.

1. Men meldt zich uitsluitend voor werkzaamheden te Galder en Beek, aanvangende Maandag 6 Maart 1944.
2. Tewerk mogen worden gesteld mannelijke personen vanaf 18 jaar. De Weermacht garandeert, dat krijgsgevangenen, die zich niet gemeld hebben, alsmede personen, welke zich aan den arbeidsinzet hebben onttrokken of daarvoor in aanmerking komen, gedurende de werkzaamheden, welke ongeveer 6 maanden zullen duren, van verdere aanmeldingen en tewerkstelling in Duitschland zijn vrijgesteld.
3. Degenen, die te Galder werkzaam zijn, worden om 7 uur op de Grootte Markt per autobus afgehaald en teruggebracht aldaar na afloop van het werk, dat om 5.30 uur eindigt. Voor het werk te Beek is geen vervoermiddel beschikbaar.
4. Het loon wordt des Zaterdag op het werk uitbetaald door den aannemer, de fa. Mulder te Oss. Het werk geschiedt in accoord en het loon bedraagt ongeveer f 50,- per week. De aannemer is eveneens verplicht voor de sociale verzekeringen zorg te dragen.
5. Men kan tegen betaling van f 1,- per week desgewenscht op het werk een warm maal ontvangen, zijnde $\frac{3}{4}$ liter soep per dag.
6. Van gemeentewege wordt een schop in bruikleen gegeven

GEMEENTE-SECRETARIE BREDA,
4e BUREAU.

5. Toelichting bij de advertentie van loco-burgemeester Meeús, opgesteld door ambtenaar Winters.

Op vrijdagmorgen begonnen de aanmeldingen binnen te komen: om tien uur waren er achtentwintig, om half één tweeënveertig en eind van de middag tweeënzestig man. Op zaterdagmorgen was het aantal van zevenentachtig aanmeldingen bereikt en suggereerde Meeús aan Van Woensel dat majoor Ludwig wel tevreden zou zijn.⁴² Of dat in werkelijkheid ook het geval was is uit de aanwezige stukken niet op te maken. Noch in het secretarie-archief noch in de papieren van de collectie Van Woensel zijn gegevens te vinden over het vervolg van de ronseling door middel van de advertentie. Het lijkt daarom aannemelijk te veronderstellen, dat de Duitsers inderdaad met het aantal opgekomen vrijwilligers tevreden waren en geen verdere eisen hebben gesteld voor Galder en Prinsenbeek.

Waren de Duitsers dus waarschijnlijk tevreden, de Bredase bevolking was dat zeker niet. Over de ronseling per advertentie door de loco-burgemeester was in de stad groot rumoer ontstaan. Het werd beschouwd als een tegemoetkoming aan de Duitse vorderingseisen waarvoor van Slobbe zijn ontslag had moeten indienen, en als een vorm van verraad. Ook het ronselen van arbeiders die elders al in dienst waren, leidde tot reacties. Volgens een beschuldiging van de directie van machinefabriek Backer & Rueb was een arbeider van dat bedrijf door Meeús naar de tankgracht geleid en was hem voorgespiegeld dat hij bij zijn fabriek wel ontslag zou krijgen.⁴³ Voor velen waren het allemaal bewijzen voor wat al langer in de stad over Meeús werd gezegd, namelijk dat hij 'deutschfreundlich' was en het veel te goed met de Duitsers kon vinden.⁴⁴

De opwinding en verontwaardiging over wat gezien werd als openlijk ronselen voor de bezetters, waren zo hevig, dat Meeús het nodig achtte een vergadering met een aantal bekende Bredanaars te beleggen om zijn beleid inzake de advertentie uit te leggen en zijn goede trouw te bewijzen.⁴⁵ De manier waarop hij dat deed wekte echter ook weer het nodige wantrouwen. Op dinsdagavond 21 maart 1944, 20.00 uur, werd voor een twintigtal genodigden in de Bank van Mierlo in de Nieuwstraat door de advocaat Mr. Hurks een uiteenzetting gegeven over de houding van de loco-burgemeester in de kwestie van de gewraakte advertentie. Zelf was Meeús niet aanwezig. Hij had het wijzer gevonden weg te blijven. In een gesprek van enkele dagen daarna vertelde hij Van Woensel, dat zijn doel met de vergadering was geweest de vele mensen, 'die dachten, dat er nu een N.S.B.-er (bedoeld werd Meeús!) op het stadhuis zat', van dat idee af te brengen. Hurks was zijn advocaat in privé-zaken, maar was op de vergadering ook voorgesteld als advocaat van de gemeente. Van Woensel bestreed dat laatste: Hurks was géén advocaat van de gemeente. Tussen de voor- en tegenstanders van Meeús werden op de bijeenkomst felle debatten gevoerd. Al naargelang de informatiebron kreeg Van Woensel te horen, dat het beleid van Meeús gesteund of afgefallen werd.

In de stad bleef de ontevredenheid echter aanhouden. Een week na de bijeenkomst kwam een voorstander van Meeús vragen of Van Woensel er niet voor kon zorgen, dat de mensen ophielden met kwaad te spreken, o.a. door bekend te maken dat óók de loco-burgemeester, tegelijk met Van Slobbe, zijn ontslag had ingediend. Die wetenschap zou hem dan wel helemaal 'schoonwassen'.⁴⁶ Van Woensels reactie was, dat het niet om de ontslagaanvraag ging maar om de daden van Meeús bij de vordering voor de tankgrachten.

Het was duidelijk dat de positie van loco-burgemeester Meeús zeer moeilijk was geworden. Hij had samen met Van Slobbe ontslag willen nemen, was geprest om voorlopig aan te blijven, had dat gedaan met het idee daardoor Van Slobbe van arrestatie te redden en had nu de naam een hele of minstens een halve N.S.B.-er te zijn die de bevelen van de Duitsers opvolgde, die voor de burgemeester reden waren geweest om af te treden. Naar zijn idee kon hij vanwege de grote tegenstand in de stad en zijn eigen drukke zaken maar beter aftreden. Hij zou zaterdag 25 maart naar de commissaris en de Beaufragte in Den Bosch gaan om te vragen wat hem te doen stond. Van Woensel raadde hem echter aan het tijdstip van zijn aftreden te laten af-

hangen van het antwoord op de vraag wie hem zou opvolgen. Als hij nu onmiddellijk wegging zou het gevaar groot zijn dat de volkomen onbekwame en 'gevaarlijke Van der Aa hem zou opvolgen, die zijn grenzen niet meer zou kennen zodra hij macht had'. Als Van der Aa er eenmaal zat zouden de Duitsers geen haast meer maken met het benoemen van iemand anders, omdat ze vonden dat de zaken nu goed liepen. Beter was het, aldus van Woensel, te wachten tot de bezetter een 'betere' N.S.B.-er gevonden zouden hebben. Zowel de *Beaufragte* als de commissaris van de provincie vertelden Meeús bij zijn bezoek aan Den Bosch dat hij nog moest blijven zitten.⁴⁷

J.C. van der Aa neemt over

De eerste vordering van burgers door de Duitsers na de 'Advertentie van Meeús' kwam begin april 1944. Tijdens een vergadering op het Gewestelijk Arbeidsbureau onder leiding van de Duitse *Fachberater* of 'toezichthouder' Blank kregen de burgemeesters van Breda, Oosterhout, Teteringen, Terheijden en Nieuw-Ginneken de opdracht vijftienhonderd inwoners te leveren voor grondwerken te Steenbergen. Breda moest er daarvan achthonderdvijftig voor zijn rekening nemen. Dinsdag na Pasen, 11 april, moesten de mensen klaar staan om met de trein naar Steenbergen gebracht te worden. Wegens ziekte had loco-burgemeester Meeús zich op de vergadering laten vervangen door de gemeentesecretaris. 's Avonds werd hij door Van Woensel telefonisch op de hoogte gebracht van de nieuwe Duitse eisen. De dag na de vergadering, donderdag 6 april, kwam de Duitse luitenant Manger bij Van Woensel met de eis dat er negenhonderd inwoners moesten worden opgeroepen, 20% daarvan voor zaterdagmorgen, 20% voor dinsdag na Pasen en vervolgens elke dag nog 10%, tot het volledige aantal was bereikt. Op Van Woensels protesten dat de eisen onmogelijk waren ging Manger niet in. De zieke Meeús, die 'terecht zijn ziekte als een geschenk des hemels opvatte', adviseerde om Van der Aa in te lichten, zodat die voor de uitvoering zou moeten zorgen. Pas om tien uur 's avonds kreeg Van Woensel laatstgenoemde aan de lijn en gaf hem het advies aan Manger uitstel te vragen.⁴⁶

Op het moment, dat Van der Aa van de nieuwe Duitse eisen op de hoogte werd gesteld en het advies kreeg uitstel te vragen werd hij feitelijk loco-burgemeester, verantwoordelijk voor de uitvoering. Meeús was ziek, echt ziek. Wethouder Kroone was op advies van Meeús de stad uit en werd na terugkeer ook ziek, na gezegd te hebben zich niet in staat te achten het loco-burgemeesterschap op zich te nemen. Wethouder Van Haperen werd aangeraden op 'zijn buiten' in Princenhage te blijven, aangezien hij toch geen Duits verstond en kreeg vervolgens een 'lichte griep'. Op Paaszondag 9 april hielden Van Woensel, Kroone en Van Haperen bij Meeús thuis beraad over al de ziektegevallen, wel beseffende, dat de Duitsers deze merkwaardige samenloop van ziektes vermoedelijk niet zouden accepteren. Meeús had daarom, naar hij tijdens de bijeenkomst vertelde, Van der Aa gebeld en gezegd, dat hij, als enige 'hauptamtliche' wethouder, het loco-burgemeesterschap op zich moest nemen. Voor Kroone en Van Haperen was het wethouderschap maar een bijbaan, *nebenamtlich*.⁴⁷

6. Wethouder J.N. Kroone.

Van der Aa en de vorderingen voor Steenberg

Op Goede Vrijdag 7 april, de dag na het avondlijke telefoontje van de gemeentesecretaris, begon Van der Aa zijn werk als loco-burgemeester. Hij bezat daardoor de hoogste burgerlijke macht in de stad.⁵⁰ Tot dan toe was hij de kortst zittende wethouder, door de Duitse commissaris-generaal Wimmer bij besluit van 30 november 1943 benoemd als opvolger van de naar het Oostfront vertrokken wethouder J.S. de Groot en belast met onderwijs en culturele aangelegenheden.⁵¹ Nu moest hij in opdracht van de Duitsers zorgen dat de gemeente de voor Steenberg geëiste arbeidskrachten leverde. Hij moest dringend aan honderdtachtig burgers zien te komen voor de volgende dag, 20% van het totaal vereist aantal van negenhonderd, en daarna aan de aantallen voor de volgende dagen. De Duitsers zullen verwacht hebben, dat het met hem, lid van de N.S.B., beter zou lukken dan met zijn voorgangers.

7. Wethouder A. van Haperen.

Ook andere N.S.B.-leden waren op Goede Vrijdag op het Bredase stadhuis aanwezig om Van der Aa te helpen met zijn werk. De opgetrommelde Van Woensel trof om twee uur de kringleider van de N.S.B., F.H. de Koning aan en later op de avond de beruchte Jos Driessen.⁵² Het leek of de N.S.B. nu eindelijk de macht op het stadhuis dacht te kunnen overnemen. Ook De Zaayer van het Gewestelijk Arbeidsbureau was aanwezig. Van der Aa verklaarde met nadruk dat op korte termijn aan de Duitse eis moest worden voldaan. Iedere tegenwerking, ieder traineren, zou als sabotage worden gezien en streng worden bestraft. Als hoofd van de gemeentesecretarie kreeg Van Woensel opdracht zoveel mogelijk ambtenaren op te roepen om honderdtachtig namen uit het bevolkingsregister te lichten en voor het werk van zaterdagmorgen aan te wijzen.⁵³ Van der Aa wenste twee lijsten te zien: één van kantoorpersoneel en één van vrije beroepen. Landbouwers en fabrieksarbeiders mochten niet worden opgeroepen, omdat die in hun eigen sector dringend nodig waren. Van Woensel antwoordde onder geen enkele voorwaarde bereid te zijn ambtenaren opdracht te geven tot het aanwijzen van burgers. Dat vond hij de verantwoordelijkheid van Van der Aa.⁵⁴ Hij gaf hem ook het advies bij de Duitsers om uitstel te vragen, omdat het onmogelijk was vóór zaterdagmorgen mensen op te roepen. Van der Aa vertrok in de loop van de vrijdagmiddag naar Steenberg, waar luitenant Manger zich bevond, en verzocht om uitstel wegens de personeelsproblemen op de gemeentesecretarie. Woedend belde de Duitser daarop naar Van Woensel en dreigde zijn gedrag bij de rijkscommissaris zelf te rapporteren. De vorderingen moesten kost wat kost doorgaan en weigeraars zouden door de politie worden gearresteerd. Na terugkeer vertelde Van der Aa, dat hij voor zondagmorgen honderd, voor maandag tachtig, voor dinsdag honderd-tachtig en verder dagelijks negentig man moest leveren tot het totaal van negenhonderd zou zijn bereikt. Van Woensel kreeg opnieuw de opdracht ervoor te zorgen dat op zaterdagmorgen voldoende personeel op het stadhuis aanwezig zou zijn. Hij beloofde vijfendertig man op te roepen.

's Avonds - nog steeds Goede Vrijdag 7 april- had de gemeentesecretaris nog een aantal dringende gesprekken, allereerst met politiecommissaris De Bruijn, die hem vertelde dat de politie nooit tot de arrestatie van de achterblijvers zou overgaan. Het tweede gesprek was bij de zieke Meeús thuis en ging over diens voorstel de commissaris van de provincie Van Rijckevorsel te vragen Van der Aa officieel tot loco-burgemeester te benoemen. Van Woensel raadde dat af. Paaszaterdagmorgen ging hij weer naar Meeús en zei dat het beter was tijd te rekken. Hij zou de ambtenaren de drie paasdagen hard laten werken om een lijst van vijfenveertighonderd namen te kunnen voorleggen waaruit Van der Aa de benodigde negenhonderd mensen zou kiezen. De Duitsers kregen zo weliswaar hun negenhonderd man, maar daarna zou Meeús als loco-burgemeester terugkeren en was voorkomen dat de onbekwame en door de gehate Driessen overheerste Van der Aa definitief in die functie terecht zou komen. Meeús was het met de voorstellen niet eens. Voor zichzelf wilde hij er het liefst mee ophouden en de ambtenaren wilde hij hun vrije paasdagen niet onthouden. Van Woensel zette echter zijn plan met de ambtenaren door.⁵⁵

Paaszaterdag 8 april moet op het stadhuis een chaotische en spannende dag zijn geweest. Van der Aa vertelde de opgekomen ambtenaren dat hij er stond als loco-burgemeester en legde uit wat de Duitse plannen waren. Van Woensel spoorde ze tot spoed aan maar verklaarde tegelijkertijd tegen weigeraars niets te zullen ondernemen. Ook werd overlegd over de versterking van de politie om de door Van der Aa en Driessen gevreesde gewelddadige reacties van de bevolking aan te kunnen, wanneer tot arrestatie van weigeraars zou worden over gegaan. De Landwacht van Driessen zou ter verlichting een aantal bewakingsopdrachten van de politie overnemen, zodat die alle aandacht kon geven aan de controle en arrestatie van degenen die niet aan de oproep voor het werk in Steenberghe gehoor gaven.⁵⁶

Ook Driessen hielp bij het opstellen van de lijsten. Hij overhandigde Van der Aa een lijst van politieke tegenstanders, zonder te letten op leeftijd of na te gaan of ze misschien in dienst waren bij bedrijven die voor de Duitse weermacht werkten, de zogenaamde 'Rüstungsbetriebe', en daarom waren vrijgesteld van oproepen voor graafwerkzaamheden. Op verzoek van Van der Aa verstrekte de politie een lijst met zwarthandelaren, maar toen Driessen die onder ogen kreeg zei hij er veel meer te kunnen leveren. De ambtenaren hadden ondertussen tweeduizend namen uit het bevolkingsregister gelicht en op lijsten gezet.

Paaszondag 9 april ging Van Woensel niet naar het gemeentehuis maar voerde hij het al genoemde overleg met de 'zieke' wethouders en sprak hij met Van Slobbe, die met toestemming van de Duitsers met verlof thuis was.⁵⁷ De avond tevoren had zich nog een zieke gemeld: commissaris De Bruijn. Waarschijnlijk dacht hij op die manier te ontsnappen aan de dreigende situatie Bredase burgers te moeten arresteren.

Paasmaandag ging Van der Aa door met zijn pogingen op alle mogelijke manieren de Duitsers de vereiste aantallen te bezorgen. Met de aantallen voor Paaszondag was dat niet erg gelukt: van de honderd opgeroepen waren er maar achtentwintig naar Steenberghe vertrokken. De achterblijvers hoefden van de Duitsers niet onmiddellijk gearresteerd te worden, maar zouden eerst een waarschuwing van de politie krijgen, een 'polizeilicher Warnung'. Plaatsvervangend commissaris Brouwers stuurde zes agenten de stad rond, die, in Van Woensels woorden, 'de achterblijvers ge-

8. Gemeentesecretaris
Ph.I. E. van Woensel.

moedelijk op de schouders klopten'.⁵⁸ Driessen had inmiddels zijn lijst met op te vorderen politieke tegenstanders uitgebreid tot honderdtachtig personen, onder wie nogal wat industriëlen. Zij moesten bij voorrang worden opgeroepen. Een andere lijst werd opgesteld door de politieagenten Eling en Van der Hoeven, beide partijgenoten van Van der Aa en door hem op het gemeentehuis te hulp geroepen. Van der Aa gaf ook de opdracht leerlingen van de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs op te roepen. Alle rectoren en directeuren van de betrokken scholen ontvingen enkele dagen na Pasen een brief met het verzoek de namen van de leerlingen op te geven. De rector van het Stedelijk Gymnasium nam onmiddellijk contact op met Van Woensel met de vraag welke houding hij moest aannemen. Diens advies was: omwille van onderwijsbelangen protesteren. Omdat geen van de scholen onmiddellijk reageerde, moest Van der Aa zijn oproep begin mei herhalen. Reacties kwamen toen wel binnen, maar er valt duidelijk uit op te maken dat de directies onderling contact hadden gezocht en één gedragslijn hadden afgesproken. De leerlingen stonden voor hun eindexamen of voor de belangrijke periode, waarin de beslissing viel over

GEMEENTE BREDA.

Vordering

10 April 1944.

In opdracht van den Wehrmachtsbefehlshaber in denNiederlanden bent U gevorderd voor werken ten behoeve van de Duitse Weermacht in de omgeving van Bergen op Zoom resp. Steenbergem.

U dient op Dinsdagnorgen 11 April a.s. uiterlijk te zes uur op het station Breda aanwezig te zijn en U te melden voor vervoer per extra trein. 's Avonds terug te Breda te half acht.

U dient voor een schop zorg te dragen.

Deze vordering heeft betrekking op een termijn van twee of drie weken.

Niet opvolging van deze vordering heeft tot gevolg, dat U door de politie zult worden opgehaald, afgezien van verdere door de Duitse autoriteiten te nemen maatregelen te Uwen aanzien.

DE BURGEMEESTER VAN BREDA,

in opdracht J. C. v. d. Aa.

9. Vorderingsbriefje voor werk in Steenbergem.

hun overgang naar de hoogste klas. De bijzondere scholen, nl. de Rooms-Katholieke, de Protestant-Christelijke en de Nutsscholen, wezen Van der Aa er bovendien op dat hij zijn verzoek aan de besturen van de scholen had moeten richten.⁵⁹

De tegenwerking van de scholen was niet de enige oorzaak van het grotendeels mislukken van de oproepen voor Steenbergem. De werkzaamheden daar duurden tot en met vrijdag 28 april, maar de benodigde aantallen werden lang niet gehaald. De oorzaken waren verschillend. De ambtenaren werkten hard aan alle mogelijke lijsten: op te roepen burgers, opgeroepen burgers, niet opgekomen burgers. Enerzijds wilde Van Woensel Van der Aa de indruk geven dat de door de Duitsers geëiste aantallen gehaald konden worden, anderzijds maakten de onderling niet overeenstemmende lijsten en het met opzet moeilijk gemaakte kaartsysteem met alle gegevens, het erg moeilijk een goed overzicht van alles te houden. Waren de mensen via de vorderingsbriefjes (zie afb. 9) eenmaal opgeroepen, dan bleek daarvan weer een groot deel tot de uitzonderingsgevallen te behoren en regende het vrijstellingsaanvragen, die uitgezocht moesten worden, wat het proces vertraagde. Iedere dag moest uit Steenbergem een lijst terugkomen met de namen van de niet-opgekomen burgers. Vaak werd dat 'vergeten'. Het was ook duidelijk dat de inmenging van een man als Driessen averechts werkte. Tegen diens onbehouwen optreden bij het opstellen van de lijsten van te vorderen politieke tegenstanders en het uitvoeren door de Landwacht van politietaken bestond in de stad bij velen de grootste weerzin en dat

was mede oorzaak van openlijke tegenwerking door het bedrijfsleven, toen het Gewestelijk Arbeidsbureau voor een nieuwe vordering van mensen voor werkzaamheden in Zeeland een beroep op de directies deed. Tijdens een bijeenkomst op het gemeentehuis moest de Duitse Fachberater van het arbeidsbureau de aanwezige directies sussen door te zeggen dat de oproepen voorlopig niet door zouden gaan.⁶⁰ De arrestatie van achterblijvers bleek door de verwarrende manier van werken en de tegenwerking ook niet goed uitvoerbaar. Met de hulp van de politiemannen Eling en Van der Hoeven werd uiteindelijk op dinsdag 25 april een negental achterblijvers uitgezocht, die gearresteerd moesten worden. In de arrestatiebevelen stond: 'op bevel van de Sicherheitsdienst'. Onder leiding van waarnemend commissaris Brouwers werd de zaak zo uitgevoerd dat de zeven arrestanten,- twee bleken al geruime tijd niet meer thuis te zijn-, allen werden vrijgesteld. Brouwers ging persoonlijk met de opgeroepen bij de agenten Eling en Van der Hoeven op het stadhuis om de vrijstelling te bepleiten. Zijn ondergeschikten konden niet anders dan toegeven. Voor Van der Aa was het een reden om een klacht over Brouwers in te dienen bij de directeur-generaal van politie.⁶¹

De grotendeels mislukte vordering voor Steenberg en maakte het loco-burgemeester Van der Aa en de Duitsers duidelijk dat een andere methode moest worden gevonden voor de vorderingen. Op een vergadering van burgemeesters van Bergen op Zoom, Breda, Den Bosch, Eindhoven, Helmond en Tilburg in Den Bosch werd besloten de tot dan toe gevolgde methode te verlaten en de vorderingen via de bedrijven te laten verlopen.⁶² Daar is door tegenwerking van de bedrijven, maar vooral van Duitse instanties, die betrokken waren bij de productie van goederen voor de verdediging van Duitsland, niets van terechtgekomen. De bedrijven met hun werkrachten waren te zeer nodig voor de steeds groter wordende behoeften van de Duitse Weermacht.

Van der Aa blijft loco-burgemeester en de vorderingen gaan door

Het loco-burgemeesterschap was Van der Aa toegevallen door de ziekte van wethouder en loco-burgemeester Meeús en de onwil of onmacht van de wethouders Kroone en Van Haperen om de taak van Meeús over te nemen. Meeús was werkelijk ziek. Hij bracht enkele weken in het ziekenhuis door en medisch gezien werd de verwachting uitgesproken dat hij eind mei in zijn functie zou kunnen terugkeren.⁶³ Na thuiskomst kreeg hij echter last van steenpuisten en vond hij het niet meer nodig naar het stadhuis terug te keren.⁶⁴

Van der Aa zat er nu al een tijd en had zich ingewerkt.⁶⁵ Vlak voor de ziekenhuisopname had hij Meeús thuis opgezocht en anderhalf uur met hem gesproken. Van Woensel kreeg onmiddellijk daarna van de laatste een uitgebreid telefonisch verslag.⁶⁶ Uit het lange gesprek tussen de twee, de één officieel in de functie benoemd, de ander de functie de facto uitoefenend, bleek dat de grootste angst van Van der Aa was dat Meeús zou terugkomen. Hij vroeg Meeús zelfs als loco-burgemeester terug te treden en alleen als wethouder door te gaan. Meeús had pertinent

geweigerd. Hij zou zijn taak zolang mogelijk vervullen, net zolang als door commissaris Van Rijckevorsel en de Beaufragte van hem zou worden gevraagd. Het officiële ontslag werd hem pas begin augustus 1944 verleend, na het aantreden van Blom als burgemeester.⁶⁷

Voorlopig echter was Meeús nog afwezig, hadden de Duitsers nog geen nieuwe burgemeester benoemd, en was Van der Aa dus de feitelijke waarnemend burgemeester die de eisen van de Duitsers moest inwilligen.

De Duitse vorderingseisen ten behoeve van de aanleg van verdedigingswerken gingen na het aflopen van de werkzaamheden in Steenberg en onverminderd voort. Even was gedacht – hierboven al vermeld – het bedrijfsleven daarbij in te schakelen, maar zowel van de kant van het bedrijfsleven als van Duitse instanties, die het bedrijfsleven nodig hadden, was daar zoveel bezwaar tegen gerezen dat de weermacht de oproepen weer op de gebruikelijke manier door het bureau bevolking van de gemeenten liet uitvoeren.

Van de moeizame actie voor Steenberg had Van der Aa geleerd dat hij Driessen niet meer moest inschakelen. Diens optreden op het stadhuis had bij zowel de ambtenaren als de bevolking zoveel weerzin opgeroepen dat een voortzetting van zijn aanwezigheid daar niet zinvol was. In het anderhalf uur durende gesprek met Meeús had Van der Aa al aan gegeven met Driessen op het verkeerde paard te hebben gewed. Een tweede verandering bracht hij aan bij de bezorging van de vorderingsbriefjes. Tot dan toe had de politie dat gedaan, maar zowel bij het bezorgen van de briefjes als bij de controle op de opkomst van de opgeroepen was de betrouwbaarheid van het politiekorps zeer gering gebleken. Voortaan werden werknemers van het Gemeentelijk Energiebedrijf ingeschakeld.⁶⁸ Het bedrijf beschikte namelijk over een bijgewerkt adressenbestand van de inwoners en over talrijke meteropnemers-geldophalers, die uitstekend de weg wisten in de stad. Er kan nog een reden zijn geweest. Het Gemeentelijk Energiebedrijf kende van alle gemeentelijke bedrijven veruit het grootste aantal leden en sympathisanten van de N.S.B. onder het personeel.⁶⁹

Vanaf de tweede week van mei tot begin september 1944 bestond het werk van Van der Aa als loco-burgemeester uit bijna niets anders dan het oproepen van zoveel mogelijk burgers ten behoeve van de graafwerkzaamheden van de Duitsers. Ook toen halverwege de maand juli de nieuwe burgemeester Blom was benoemd, bleef hij de leiding houden over de vorderingen. Uit de aanwezige gegevens in het stadsarchief valt op te maken, dat ook in die periode een groot deel van de honderden opgeroepen niet kwam opdagen, maar desondanks beweerde Van der Aa over de oproepen voor het werk in Woensdrecht tegenover Van Woensel dat de Duitsers tevreden waren.⁷⁰

De grootste aantallen burgers werden ingezet voor graafwerkzaamheden in Woensdrecht, tot begin augustus, en in Moerdijk, tot begin september 1944. Het harde werken van Van der Aa om de benodigde burgers bij elkaar te krijgen werd wel eens doorkruist door acties van andere Duitse instanties. Op zaterdagavond 1 juli 1944 kanden agenten van de vrijwillige hulppolitie, een korps aangesteld ten behoeve van controle op de arbeidsinzet, samen met de Duitse Feldgendarmarie de Bredase café's uit op zoek naar jongelui die zich hadden onttrokken aan tewerkstel-

VERZOEK BIJ UW ANTWOORD
DATUM EN NUMMER AAN TE HALEN

AAN

den Heer Directeur der
Gem. Lichtbedrijven,

TE B R E D A.-

BERICHT OP SCHRIJVEN VAN:
ONDERWERP:

BREDA, 27 augustus 1944.-
No. I / 9581 BIJLAGEN: .

S. V. P. IN IEDER SCHRIJVEN Slechts EEN ZAAK BEHANDELEN

Voor het rondbrengen van een aantal oproepingen moet ik een beroep doen op eenige van Uw meteropnemers-geldophalers.

Ik verzoek U daarom dezen heeren te doen weten, dat ik hun opdracht voor deze rondbrenging zorg te dragen op hedenavond.

De oproepingen zullen hedenmiddag om 5 uur ten gemeentehuize in ontvangst genomen moeten worden. Daartoe dienen zij op dat uur ten stadhuije te vervoegen de Chef-meteropnemer en eenige meteropnemers-geldophalers.

Ik stel hun voor een goede uitvoering van deze opdracht aar sprakelijk.

Alle oproepingen zullen hedenavond bezorgd moeten zijr

DE BURGEMEESTER VAN B R E D A,

10. Brief van burgemeester Blom aan de Directeur der Gemeentelijke Lichtbedrijven over de inschakeling van personeel bij de bezorging van de oproepen voor werk voor de Duitsers.

ling in Duitsland. Daarbij werden ook mensen opgepakt die door Van der Aa waren opgeroepen voor de *Gemeinde-Aktion*. In een brief aan de *Beaufragte* in Den Bosch maakte hij ernstig bezwaar tegen deze gang van zaken. Hij vond het volkomen onjuist dat anderen zich met de zaak bemoeiden, terwijl het toch de burgemeester van Breda was die de opdracht had ontvangen burgers voor werkzaamheden op te roepen. Er zou alleen maar grote verwarring ontstaan, wanneer meerdere instanties zich ermee bezig hielden. Van der Aa besloot met het dringende verzoek herhalingen in de toekomst te voorkomen. De *Beaufragte* antwoordde dat de 'uitkamactie' niet de bedoeling had gehad arbeidskrachten voor de *Gemeinde-Aktion* op te pakken maar zwarthandelaars en smokkelaars. De ten onrechte gearresteerden waren op bevel van *Fachberater* Blank van het Gewestelijk Arbeidsbureau al vrijgelaten.⁷¹

4. Burgemeester G.C. Blom

Terwijl loco-burgemeester Van der Aa druk doende was de Duitse weermacht van Bredase werkkrachten te voorzien werd in Duitse en N.S.B.-kringen naarstig gezocht naar een opvolger voor Van Slobbe. Uiteindelijk werd G.C. Blom bereid gevonden het ambt op zich te nemen, omdat hij, naar eigen zeggen, 'de door het vertrek van burgemeester van Slobbe ontstane problemen wilde oplossen'.⁷² Op het moment van zijn benoeming was hij wethouder van Rotterdam, maar hij kende Breda goed. Hij had er dertien jaar gewoond, werkzaam bij de belastingdienst als inspecteur. Al in 1942 was hem door de Nederlandse S.S. gevraagd of hij burgemeester wilde worden, mogelijk van Breda. Hij had toen, volgens zijn zeggen, geweigerd, omdat hij als Bredenaar niet in zijn eigen stad benoemd wilde worden.⁷³ De bewering klinkt aannemelijk. De N.S.B. wilde graag meer nationaal-socialisten als burgemeesters aangesteld zien ter vervanging van door de Duitsers ontslagen burgemeesters maar het ontbrak aan voldoende bekwame mensen in de partij. Blom had enige tijd les gegeven aan de door de N.S.B. georganiseerde burgemeesterscursus om daarin te voorzien. In juni 1943 schreef het Duitse hoofd van de S.S. en de Sicherheitsdienst in Nederland, commissaris-generaal Rauter, zelfs een brief aan zijn collega voor Bestuurszaken en Justitie Wimmer met het voorstel Blom tot commissaris van de provincie Noord-Brabant te benoemen als opvolger van Van Rijckevorsel.⁷⁴

Bij Besluit van 17 juli 1944 benoemde rijkscommissaris Seyss-Inquart G.C. Blom tot burgemeester van Breda. De beëdiging had plaats op 18 juli in Rotterdam. Van der Aa gebood alle directeuren van de gemeentelijke Diensten en Bedrijven zich op zaterdag 22 juli, 11.00 uur, op het stadhuis te melden om kennis te maken met de nieuwe burgemeester. Verhinderung moest persoonlijk bij Van der Aa gemeld worden.⁷⁵ Iedereen was er. De officiële installatie vond plaats op zaterdag 19 augustus 1944. Daarbij waren alleen de ideologische, Nederlandse en Duitse, geestverwanten van de nieuwe burgemeester aanwezig.⁷⁶

Breda had weer een burgemeester, maar veel activiteiten zijn van Blom niet bekend. Daar was de tijd van zijn burgemeesterschap te kort en te chaotisch voor. Vanuit het zuiden rukten de Geallieerden richting België en Nederland.

DEPARTEMENT
VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN

Nr. K 3221 I, Afd. B.B., Kabinet.

19 AUG 1944 Regeerings-mededeeling.

BUREAU 1-V
VOLGENDE 10055
OF -2083

Apeldoorn, 16 Augustus 1944.

In de uitzending van Radio-Oranje van 15 Augustus 1944, te 20.15 uur is de volgende mededeeling van den Regeering bekend gemaakt:

„Het is de laatste weken en maanden herhaaldelijk voorgekomen, dat burgemeesters op last van de Duitschers ingezetenen oproepen tot het verrichten van arbeidsprestaties ten gunste van den vijand. De Nederlandsche Regeering heeft het personeel in overheidsdienst herhaaldelijk gelast alles na te laten wat den vijand tot voordeel zal kunnen strekken. Tot het personeel in overheidsdienst tot wien deze lastgeving zich richtte, behooren zeer zeker de burgemeesters. Indien de burgemeesters dus een oproep krijgen van de Duitschers om de ingezetenen op te roepen tot het graven van verdedigingswerken, het graven van loopgraven in en op Duitse vliegvelden, kortom voor het verrichten van arbeid welke niet de Nederlandsche bevolking doch den Duitschers ten voordeel strekt, dan gelast de Nederlandsche Regeering deze burgemeesters de Duitse opdracht niet uit te voeren en de ingezetenen dus niet op te roepen!”
Ik meen goed te doen U met deze mededeeling in kennis te brengen.

De Secretaris-Generaal van het
Departement van Binnenlandsche Zaken,
FREDERIKS.

Aan den Heer Burgemeester.

11. Circulaire van de secretaris-generaal van Economische Zaken aan de burgemeesters over het verbod van de Nederlandse regering in Londen om burgers op te roepen voor het graven van verdedigingswerken.

Met het voornaamste werk dat er te doen was, het opvorderen van burgers, heeft Blom zich nauwelijks bemoeid. Van der Aa heeft zich tot aan zijn vlucht op 'Dolle Dinsdag' 5 september 1944 intensief met dat werk bezig gehouden.⁷⁷ Vanaf die dag kwamen er zo goed als geen burgers zich meer melden voor het opgedragen werk en was er geen sprake meer van een systematische vordering van inwoners. Ongetwijfeld heeft daarbij ook de oproep van de Nederlandse regering in Londen via Radio Oranje, vermeld in de circulaire van secretaris-generaal Frederiks, (zie afb. 11) een rol gespeeld. Razzia's werden de enige methode om burgers te dwingen voor de Duitsers te werken. In een bekendmaking van Blom werd de schuld daarvan aan de burgers gegeven die geen gehoor hadden gegeven aan de oproep zich te melden voor de graafwerken.⁷⁸ (Zie afb. 12)

BEKENDMAKING

Het is de laatste dagen herhaaldelijk voorgekomen, dat Deutsche militairen op straat burgers aanhielden, die dan verplicht werden den volgenden dag aan weermachtswerken te arbeiden.

Deze ongewone handelwijze is uitsluitend een gevolg geweest van het feit, dat Nederlandsche autoriteiten geen gevolg gaven aan den oproep van de Deutsche bezettende macht om langs den weg van het bij name oproepen van burgers de benoodigde arbeiders ter beschikking te stellen.

De Wehrmachtsskommandant te Breda heeft mij thans uitdrukkelijk medegedeeld, dat voor de thans in gang zijnde werken geen verdere arbeidskrachten meer noodig zullen zijn, indien degenen, die tot heden gevorderd zijn voor de betreffende werken, daar aan het werk zullen blijven tot en met Donderdag 14 September a.s., en dat het overigens niet in de bedoeling ligt in de laatste dagen gevolgde gedragslijn van het willekeurig vorderen door te zetten. Deze gedragslijn zal ook niet meer worden herhaald, tenzij bij een hernieuwde vordering voor andere werken wederom niet op de normale wijze door persoonlijke oproepen het verlangde resultaat kan worden bereikt.

De burgerij wordt aangemaand rustig het normale leven te hervatten.

Deze bekendmaking dient tevens als rectificatie en nadere verklaring van mijn bekendmaking van 9 September 1944, opgenomen in het Rotterdamsch Nieuwsblad van dien dag.

De Burgemeester van Breda
BLOM

Breda, 10 September 1944.

Na 'Dolle Dinsdag' 5 september 1944 liet burgemeester Blom zich op het stadhuis helemaal niet meer zien en bevond hij zich bijna constant bij de *Ortskommandant*, met uitzondering van de tien dagen die hij nodig had om zijn vrouw in veiligheid te brengen. Op de *Ortskommandantur* zat hij als een 'soort verbindingsman' tussen het stadhuis en de in die tijd zeer lastige Duitsers, die wisten dat het einde voor hen nabij was. Volgens Van Woensel kon men hem, 'den idealist, alles zeggen, vanaf dat de Duitsers buitengewoon onredelijk waren tot dat men het verdomde om een order uit te voeren. Hij slikte alles, voor een deel omdat hij het standpunt van de Nederlanders begreep, voor een deel uit zwakte'.⁷⁹ Hij was niet zo'n scherpslijper als Van der Aa. In zijn installatierede had hij gezegd niet van plan te zijn zijn politieke mening op te willen dringen. Daar zou niemand mee gebaat zijn.⁸⁰ Ook uit getuigenissen van ambtenaren uit die tijd blijkt dat Blom beseftte, dat het oorlogstij aan het keren was, en dat hij zich ten opzicht van hen fatsoenlijk en keurig gedroeg en 'niet onaangenaam' was.⁸¹ Vraag blijft hierbij hoe een dergelijk man er toe gekomen is het burgemeestersambt te accepteren op een moment, dat ook hij beseft moet hebben dat de oorlog voor de Duitsers slecht zou aflopen en hijzelf er geen behoefte aan had zijn overtuiging aan anderen op te dringen. Op vrijdag 27 oktober 1944 verliet Blom de stad samen met de *Ortskommandant* en een paar be-ruchte Bredase S.S.-ers.⁸²

Zondag 29 oktober werd Breda bevrijd en kon burgemeester Van Slobbe onder groot enthousiasme van de bevolking, althans voorlopig, terugkeren.

5. Slotopmerkingen

In het gemeentelijk jaarverslag over de jaren 1941-1947 en in Hallema's *Breda vertelt van zijn bevrijding* wordt een heel summiere beschrijving gegeven van de personen die in 1944 als burgemeester of waarnemer zijn opgetreden. Het jaarverslag schrijft: 'Bij besluit van 11 maart 1944 werd burgemeester Van Slobbe onmiddellijk ontslag verleend. Zijn taak werd vanaf die datum waargenomen door Van der Aa tot bij besluit van de rijkscommissaris d.d. 11 juli 1944 Blom werd benoemd. Op 29 oktober keerde Van Slobbe terug als burgemeester en werd als zodanig herbenoemd bij Koninklijk Besluit van 21 oktober 1946'. Hallema geeft dezelfde informatie met de toevoeging 'dat Van der Aa op Dolle Dinsdag vluchtte', en 'als een der eerste semi-edelgermaanse onderduikers' enige tijd onvindbaar was.⁸³ Deze weergave is wel erg kort en ook niet helemaal correct, zoals bovenstaand relaas heeft aangegeven. Bovendien verzwijgen beide bronnen dat burgemeester Van Slobbe weliswaar op de bevrijdingsdag van de stad in zijn functie werd hersteld maar onvermeld blijft, dat hij van 10 december 1944 tot 17 oktober 1945 in zijn functie werd gestaakt, met andere woorden, tijdelijk van zijn functie werd ontheven, omdat er eerst een onderzoek moest komen naar zijn gedragingen tijdens de bezetting. Dat is blijkbaar het vermelden niet waard, evenmin als het dubieus geachte optreden van Meeús als loco-burgemeester. Het waren kort na de oorlog kennelijk zulke gevoelige kwesties, dat ze verzwegen werden. Mogelijk werd de kwestie ook niet meer van belang geacht, omdat Van Slobbe en Meeús op het moment van de publicatie van beide bronnen al vrijgesproken waren van de hun toegedachte onvaderlandse activiteiten. Een oprake-

ling van die onaangename zaken zou maar ongepast zijn. Aan de twee N.S.B.-ers Blom en Van der Aa wenste men zo kort na de oorlog helemaal geen woorden te verspillen; die deugden zondermeer niet en waren geen aandacht waard.

Het artikel 'Breda na de bevrijding, euforie, ontreding en starheid ineen' in het Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Breda 'De Oranjeboom', ter gelegenheid van de vijftigjarige herdenking van de bevrijding van de stad met nog een aantal artikelen verschenen, vermeldde de staking van burgemeester Van Slobbe wel maar sloot zich aan bij de in 1945 getrokken conclusie dat de kritiek weinig om het lijf had en voorbij ging aan de moeilijke positie van een burgemeester in oorlogstijd. Het baseerde zich daarbij op getuigenissen uit die tijd en officiële stukken.⁸⁴

Of die conclusie terecht is valt alleen te beoordelen wanneer het belangrijkste officiële stuk, het rapport over de gedragingen van Van Slobbe, dat kort na de bevrijding werd opgesteld en waarvan in het Bredase archief geen exemplaar (meer?) te vinden is, aan een nadere studie wordt onderworpen en wordt vergeleken met de feitelijke gebeurtenissen uit de Bredase bezettingsperiode. Een gefundeerd oordeel over het functioneren van de burgemeester, de wethouders en het ambtelijk bestuursapparaat is dan pas mogelijk.⁸⁵

Uit de beschrijving van het onderwerp, met name uit de bronvermeldingen in de voetnoten, is op te maken dat de archieven veel meer materiaal bevatten over het optreden van Bredase bestuurders dan tot nu toe bekend was. Met behulp van het gevonden en eventueel nog te vinden materiaal is het mijns inziens goed mogelijk een adequate beschrijving te geven van de periode dat Breda bezet was, van 12 mei 1940 tot 29 oktober 1944, en de rol en verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur en de gemeentelijke diensten te beschrijven en te analyseren in die voor stad en inwoners zo ingrijpende periode van hun geschiedenis. Niet om de veel gebruikte scheiding tussen 'goed' en 'fout' aan te brengen maar om een zo'n getrouw mogelijk beeld te geven van de problemen en moeilijkheden, waarmee bestuurders en inwoners worstelden tijdens de bezetting. Dat niet iedereen daarbij een held was of een schurk ligt voor de hand. De meeste mensen waren iets daartussen in, met hun eigen motieven en redenen om te handelen zoals ze gedaan hebben. Sommigen zullen daarbij grenzen hebben overschreden, in 'goede' of 'foute' zin, maar of deze grenzen nog dezelfde zijn als die, welke onmiddellijk na de oorlog zo scherp werden getrokken valt nog te bezien. Er is in tijd letterlijk zoveel afstand ontstaan ten opzichte van de Tweede Wereldoorlog en de Bezetting, - zich afspelend in de eerste helft van de vorige eeuw - dat een 'afstandelijke' beschrijving en analyse mogelijk moet zijn.

AANTEKENINGEN

1. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 553, map III, Geheim Archief Burgemeester. Zie ook: F. van der Heijden e.a., *Breda na de bevrijding, euforie, ontreddering en starheid ineen*, in: *Jaarboek De Oranjeboom XLVII* (1994)
2. Ibidem, doos 179, map XIII, brief van 24 juli 1944 van de Commissaris van de provincie aan de burgemeester. Zie ook: A. Hallema, *Breda vertelt van zijn bevrijding* (Breda, 1946) 53-60.
3. A. Hallema (zie noot 2) vermeldt alleen het ontslag van Van Slobbe, de waarneming door Van der Aa en de benoeming van Blom, zonder details en achtergronden. Deel III van de *Geschiedenis van Breda* (Breda, 1990) geeft van de Tweede Wereldoorlog een schetsmatig beeld, in de woorden van de schrijvers: 'impressieïstisch' en is grotendeels gebaseerd op interviews.
4. Jaarverslag gemeente Breda 1941-1947, p. 18-19. A. Hallema, 60.
5. In een interview in *De Stem* van 21 oktober 1947 ter gelegenheid van zijn afscheid spreekt Van Slobbe over een incident op de KMA met een S.D.-er in 1942 waarbij hij gezegd zou hebben: 'zo gaat het niet langer' maar hij had zich weer laten bepraten om in het belang van de bevolking aan te blijven. Het is niet bekend wanneer het incident zich precies voordeed en waar het over ging. In zijn *Autobiografische Schets*, p. 45, na zijn pensionering opgesteld, zegt hij: 'we moesten proberen zolang mogelijk op onze post te blijven, teneinde de maatregelen die de Duitschers [...] namen, hun kracht te ontnemen'. De autobiografische Schets is in bezit van de familie Van Slobbe. Het deel over zijn tijd in Breda draagt de titel: 'Onder den grooten Grijsen Toren'. Een kopie ervan is in mijn bezit.
6. L.J. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 6 (Den Haag, 1976, pop. ed.) 587-600.
7. De bekendmaking op 29 april 1943 van de terugvoering in krijgsgevangenschap van de Nederlandse militairen en de bloedige reactie van de Duitsers op de daarop volgende April-Mei-stakingen waren de volgende gebeurtenis, die de meeste Nederlanders, burgers en autoriteiten, definitief de ogen openden over de ware bedoelingen van de bezetter.
8. L.J. van Rappard, *Burgemeester voor, tijdens en vlak na de bezetting van het Koninkrijk der Nederlanden* Band I (Meppel, 1977) 524-525.
9. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 553, map II, Geheim Archief Burgemeester, brief van 13 februari aan Frederiks.
10. L.J. de Jong, dl. 6, 602. L.J. v. Rappard, Band I, 525.
11. Zie ook de opmerking bij noot 7.
12. L.J. de Jong, dl. 7, 1283-1297, 'Spitten voor de Moffen'. In iedere provincie was een Beauftragte of Gevolmachtigde van rijkscommissaris Seyss-Inquart aangesteld zonder wiens toestemming de commissaris van de provincie geen belangrijke besluiten konden nemen.
13. L.J. de Jong, dl. 7, 1287-1288.
14. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 539, map I, brief van Hanrath aan Van Slobbe, d.d. 2 december 1943.
15. Ibidem, brief van Van Slobbe aan de Feldbauleitung te Gilze-Rijen, d.d. 9 december 1943.
16. Ibidem, brief van Ortskommandant aan Van Slobbe: 'ordnungsgemässen Durchführung zur Dienstleistung beim Fliegerhorst Gilze-Rijen'.
17. Ibidem: in het archief bevinden zich de drie deellijstjes, door elk van de drie politiemannen ingeleverd als bewijs dat ze de vorderingen hadden afgegeven. Het eerste lijstje, nrs. 1 t/m 13, met handtekening, het tweede, nrs. 14 t/m 25, zonder aantekening en het derde, nrs. 26 t/m 35, met de aantekening: 'Onderstaande personen op 11 december 1943 aangezegd en persoonlijk bijbehorende vordering uitge-reikt'.
18. L.J. de Jong, dl. 4, 114-116. De Aanwijzingen waren in 1937 door de Ministerraad aangenomen en bevatten voorschriften over wat bestuurlijke organen en personeel wel of niet zouden moeten doen in geval van een vijandige inval. Ze waren gebaseerd op het Landoorlogreglement, opgesteld op de Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907.
19. L.J. de Jong, dl. 7, 114-116.
20. *De Stem en Bredasche Courant* van 4 september 1945: Hierin staat een verslag van het zuiveringsproces van het Brease Tribunaal tegen J.M. Meeús, wethouder en loco-burgemeester van Breda. Meeús vertelde op het proces dat Frederiks geadviseerd had de eisen in te willigen. Toen de president van het Tribunaal hem zei, dat Frederiks in zijn verdedigingsbrochure 'Op de Bres' ontkende een dergelijk ad-

vies gegeven te hebben, antwoordde Meeús dat Fredriks 'het goed bedoelde maar niet meer wist wat hij in Den Bosch gezegd had'.

21. B.W.Th. van Slobbe, *Autobiografische schets*, 46. Van Slobbe beweert in zijn *Schets* dat een Duits officier hem kwam aanzeggen dat hij mannen moest leveren voor werk aan de kust. Uit de archiefgegevens blijkt echter dat het moet gegaan zijn om werk in Galder en Prinsenbeek. Wel zijn er enige tijd later burgers voor Zeeland opgeroepen.
22. Algemeen Rijksarchief, Minist. v. Binnenl. Zaken, Afd. Binnenl. Bestuur 1879-1950, inv.nr. 2047, verhoor Van Slobbe in de zaak contra Meeus, 19-12-1944.
23. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 538, map VIII, brief directeur aan Van Slobbe d.d. 16 februari 1943.
24. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel, 1939-1957, inv.nrs. 1 en 3: aantekeningen van Van Woensel. Hierin staan verschillende bezoeken aan de bisschop beschreven, o.a. van de burgemeesters van Rucphen, Zundert, (Prinsen)Beek en Rijsbergen en van hemzelf.
In de Collectie Van Woensel bevinden zich zeventien inventarisnummers. De nrs. 1 t/m 4 bevatten dagboekachtige aantekeningen over de gebeurtenissen uit het bezettingsjaar 1944, deels getypt, deels in handschrift van Van Woensel. Nr. 5 bevat de verklaring van Van Woensel en secretarie-ambtenaar Winters over het handelen van loco-burgemeester Meeús, afgelegd op 7 november 1944 ten overstaan van leden van de Politieke Opsporingsdienst. Nr. 6 bevat een rapport over een N.S.B. ambtenaar van de secretarie. De overige nrs. gaan niet over de bezettingsperiode.
25. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 553, map III, Geheim Archief Burgemeester. In de map zit een opengesneden lege bruine envelop, aan de voorzijde met het opschrift 'dringend' en aan de achterzijde voorzien van drie lakstempels van de zegelring van Van Slobbe, en de tekst: 'Inhoud: ont-slagaanvraag burgemeester Breda' en 'Door mij ontvangen en geopend Donderdag 17 Februari 1944. De Commissaris der Provincie Noord-Brabant'. Daarnaast de handtekening van de commissaris.
26. Algemeen Rijksarchief, Minist. v. Binnenl. Zaken, Afd. Binnenl. Bestuur 1879-1950, inv.nr. 2047, brief Van Slobbe aan Frederiks, 16-2-1944.
27. In doos 553, map III, van het Stadsarchief Breda zitten de eigenhandig door Van Slobbe geschreven ont-werpbriefjes.
28. Van Slobbe, *Autobiografische schets*, p. 46. Van Slobbe zegt dat hij door de Duitsers niet van zijn vrijheid werd beroofd, omdat volgens de Duitsers 'zijn gedragslijn in deze kwestie, hoewel sterk af te keuren, toch begrijpelijk en militair ronduit was'.
29. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel, 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel op 3 maart 1944. Algemeen Rijksarchief, Minist. v. Binnenl. Zaken, Afd. Binnel. Best. 1879-1950, inv.nr. 2047.
30. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 531, map IV, verslag vergadering van 3 mei 1944.
31. Van Slobbe: *Autobiografische schets*, p. 46.
32. Stadsarchief, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel, 1939-1944, inv.nr. 3. Aantekening op Paaszaterdag 8 april 1944.
33. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 83, map IV.
In juni-juli 1942 had Van Slobbe nadrukkelijk aan de commissaris en Beaufragte van Noord-Brabant toestemming verzocht en verkregen Meeús als wethouder en loco-burgemeester te mogen benoemen naast wethouder de Groot, die door de Duitsers was benoemd na het gedwongen ontslag van wethouder E.L.M.H. van Mierlo. De Groot en diens opvolger J.C. van der Aa heeft Van Slobbe geweigerd te benoemen. Zij werden namens de rijkscommissaris benoemd door de commissaris-generaal voor Bestuur en Justitie Wimmer. Uit correspondentie van Van Slobbe met de Beaufragte blijkt, dat hij ze onbe-kwaam achtte en van mening was, dat ze niet de medewerking zouden krijgen van het overgrote deel van de bevolking. (Bron: Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 553, map II, Geheim Archief burgemeester, en: Algemeen Rijksarchief, Minist. V. Binnenl. Zaken, Afd. Binnenl. Best. 1879-1950, inv.nr. 1993).
34. *Ibidem*: brief van Van Slobbe aan de commissaris van de provincie van 17 februari 1944, waarin hij de ont-slagaanvraag en motieven van Meeús beschrijft. De ontwerpen van de twee ontslagbesluiten bevinden zich in dezelfde map.
35. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 1. Aantekening van Van Woensel op 3 maart 1944.
36. *Ibidem*: inv.nr. 5, Verklaring over het geval Meeús, p. 1-2

37. *De Stem en Bredasche Courant* van 4 september 1945: Verslag van het zuiveringsproces van het Tribunaal van Breda tegen Meeús
38. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 1. Aantekening van Van Woensel op 3 maart 1944.
39. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 539, map I.
40. Ibidem. In de map bevindt zich de door Winters opgestelde tekst.
41. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie v. Woensel 1939-1957, inv.nr. 1. Aantekening van Van Woensel op 3 maart 1944. Van Woensel vermeldt dat Winters bij hem op bezoek kwam en ook bij de bisschop was geweest. Net als de bisschop gaf Van Woensel de raad te doen wat Meeús vroeg, omdat die de verantwoording droeg. Ook Van Slobbe, met wie Van Woensel 's avonds telefonisch contact had, vond dat Winters Meeús niet mocht tegenwerken
42. Ibidem. Aantekening van Van Woensel op 4 maart 1944.
43. Ibidem: inv.nr. 2. Aantekening van Van Woensel van omstreeks 15 maart 1944.
44. Na de oorlog moest Meeús zich voor een zuiveringstribunaal verantwoorden: september 1945. De uitspraak was, dat hem wegens de advertentie geen strafmaatregel, zoals voorzien in het Zuiveringsbesluit, kon worden opgelegd, gezien ook in het licht van zijn vele andere verdiensten voor de stad. Ik hoop hierop en op andere zaken met betrekking tot de zuivering van bestuurders en ambtelijk apparaat in een latere publikatie terug te komen.
45. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 2. De informatie van Van Woensel over deze vergadering berust geheel op wat hij genoteerd heeft. Hij was zelf niet op de vergadering uitgenodigd maar hoorde het nodige van diverse aanwezige Bredase notabelen.
46. Ibidem. Aantekening van Van Woensel op 27 maart 1944.
47. Ibidem. Aantekening van Van Woensel op 27 maart 1944. Reden, dat hij nog moest blijven zitten was ook, dat tussen het commissariaat-generaal voor Bestuur en Justitie van de Duitser Wimmer, secretaris-generaal Frederiks en commissaris van de provincie Van Rijckevorsel een schriftelijke discussie aan de gang was wie na het ontslag van Van Slobbe loco-burgemeester mocht of moest zijn. De Nederlanders vonden dat het terecht Meeús was. De correspondentie hierover is te vinden in: Algemeen Rijksarchief, Minist. V. Binnenl. Zaken, Afd. Binnenl. Bestuur 18k79-1950, inv.nr. 1993.
48. Ibidem. Aantekening van Van Woensel op 5-7 april 1944.
49. Ibidem. Aantekeningen van Van Woensel op Paaszondag 9 april 1944.
J.N. Kroone was wethouder sinds april 1937. A. van Haperen was aanvankelijk wethouder van Princenhage. Vanaf de annexatie van Princenhage op 1 januari 1942 werd hij wethouder van Breda.
50. De gemeenteraad had op 1 september 1941 opgehouden te bestaan. De burgemeester bezat, conform het nationaal-socialistische principe, de hoogste macht. Hij werd slechts door enkele wethouders die hem vertegenwoordigden bijgestaan.
51. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 83, map II. Op 10 december 1943 stuurde Van Woensel een berichtje naar de kranten van Breda: 'Naar wij vernemen is de heer J.C. van der Aa uit Ulvenhout benoemd [...] tot wethouder...'
52. J.P.G. Driessen, soms vermeld onder de naam Drost, was tijdens de bezetting de meest gehate Duitsgezinde figuur in Breda. Hij was ondermeer commandant van de Landwacht, een soort hulppolitie ten dienste van de bezetter. In talrijke archiefstukken komen sporen voor van zijn optreden. Zie ook verderop.
53. Voor het verdere verloop van de 'Gemeinde-Aktion-Steenbergen' zijn Van Woensels eigen aantekeningen de voornaamste bron. Daarnaast is er een 'tegengeluid' van degenen, die na de oorlog een rapport opstelden over Van Woensel: 'Rapport nopens de gedragingen van Mr. Ph.I.W. van Woensel', dat in het Stadsarchief te vinden is in: Afd. IV-40, Collectie Hallema, inv.nr. 202. De informatie over Steenberg beslaat slechts een klein deel van het rapport. In het Secretarie-archief en het archief van de afzonderlijke gemeentelijke Diensten en Bedrijven is slechts beperkt materiaal over Steenberg aanwezig.
54. In zijn aantekeningen van donderdag 6 april 1944 vermeldt Van Woensel dat hij met loco-secretaris Van Meerwijk en daarna met de bisschop een discussie heeft gehad over de aan te nemen houding tegenover de nieuwe vorderingen. Resultaat daarvan was dat ze zouden aanblijven maar niet zouden meewerken aan het aanwijzen van burgers. De verantwoordelijkheid daarvoor lag bij de loco-burgemeester Van der Aa. Een ander argument van Van Woensel om niet af te treden waren de twee lange gesprekken met

- Van Slobbe, die gevoerd waren kort na diens aftreden en waarin hij 'geprest' werd in het belang van de stad aan te blijven.
55. In het bij noot 51 genoemde rapport over Van Woensel is één van de punten van aanklacht dat hij een groep ambtenaren tijdens de paasdagen heeft laten werken aan het opstellen van lijsten ten behoeve van de Duitsers en daarbij tot de grootste spoed aanspoorde. Op die manier had hij, volgens het rapport, meegewerkt aan de vordering van burgers en daardoor aan dienstverlening aan de bezetter.
 56. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 234, map IX, bedankbrief van Van der Aa aan Driessen. De Landwacht heeft de bewaking van de politie overgenomen van zaterdag 8 april, 17.00 uur, tot donderdag 13 april, 12.00 uur. De bewaakte objecten waren o.a. het Distributiekantoor, het Gewestelijk Arbeidsbureau en het Bevolkingsregister.
 57. Vgl. noot 32 en 49.
 58. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel op 10 april 1944
 59. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 538, map VIII, en Afd. II-60, Archief van het Stedelijk Gymnasium, 1888-1963. Brieven van Van der Aa aan de scholen van 12 april en 2 mei 1944 en de antwoorden van de (12) scholen.
 60. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel op 26 april 1944.
 61. Ibidem. Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel uit de periode 1-8 mei 1944
 62. Ibidem. Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel op 26 april 1944.
 63. Ibidem: Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel uit de periode 1-8 mei 1944.
 64. Algemeen Rijksarchief, Minist. V. Binnenl. Zaken, Afd. Binnel. Best. 1879-1950, inv.nr. 1993: In de map bevindt zich een geneeskundige verklaring van de behandelende arts van Meeús, dat zijn patiënt een 'carbunculus', een negenoog, heeft en voorlopig niet kan werken.
 65. Ibidem: Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 5, Verklaringen inzake het geval Meeús, p. 3.
 66. Ibidem: Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Van Woensel geeft een uitgebreid relaas van het besprokene in zijn aantekeningen van donderdag 13 april 1944.
 67. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 83, map IV. Brief van de commissaris van de provincie aan burgemeester, dat de secretaris-generaal geen bezwaar heeft tegen het toestemming geven tot ontslag m.i.v. 2 augustus 1944.
 68. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 538, map VIII. In de map bevinden zich de data en aantallen bezorgde briefjes door de Gemeentelijke Lichtbedrijven, in totaal ongeveer 1400.
 69. Uit de gegevens is niet af te leiden, dat vooral de leden/sympathisanten er op uit werden gestuurd. Voor een verklaring van het grote aantal leden/sympathisanten bij dit gemeentelijk bedrijf is meer onderzoek nodig.
 70. Ibidem. Collectie Van Woensel 1939-1957, inv.nr. 3. Aantekening van Van Woensel op 9 mei 1944. De laatste aantekeningen van Van Woensel gaan over de periode van 15 mei t/m 18 juni 1944. Hij ging op de vijftiende mei, met wat hij in zijn eigen woorden zowel een '6 weeksziekteverlof' noemde als een 'vacantie thuis'. Hoe lang hij precies is weggebleven is onduidelijk. In september 1944 was hij in ieder geval terug als secretaris.
 71. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 583, map VIII. Brief van Van der Aa van 8 juli 1944 en het antwoord van de Beauftragte van 24 juli 1944.
 72. *De Stem*, 15 april 1947, verslag van de berechting van Blom voor het Bredase Tribunaal.
 73. Ibidem. Mogelijk hing de vraag aan Blom in 1942 samen met het feit dat de bezetter een beslissing moest nemen over de herbenoeming van burgemeester Van Slobbe in 1942.
 74. NIOD, Archief HSSPF 337, brief van Rauter aan Wimmer van 1 juni 1943.
 75. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 179, map XIII. Brief van Van der Aa aan de Hoofden van Diensten en Bedrijven van 19 juli 1944.
 76. Ibidem. In de map bevinden zich de lijst van genodigden en het receptieboek met handtekeningen.
 77. Door de vlucht van Van der Aa was er na 5 september 1944 geen loco-burgemeester meer. Wethouder Kroone is vanaf dat moment als loco-burgemeester opgetreden. Hij heeft als zodanig gefunctioneerd tot 1 november 1944 en over die periode een vergoeding als waarnemer genoten. Stadsarchief Breda,

- Secretariearchief 1926-1944, doos 179, map XIII, ongedateerde notitie van de gemeentesecretaris over het vertrek van Blom ten behoeve van de Commissaris der Koningin.
78. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 538, map VIII. Bekendmaking van Blom aan de burgers van Breda van 10 september 1944.
79. Stadsarchief Breda, Afd. IV-44, Collectie Van Woensel, 1939-1957, inv.nr. 4., 'De dagen der bevrijding van Breda, september-oktober 1944.
80. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 179, map XIII, ontwerp installatierede. De tekst is ook, bijna letterlijk, opgenomen in de *Bredasche Courant* van 22 augustus 1944.
81. Stadsarchief Breda, Afd. III-89, Archief van de Redactiecommissie van de Geschiedenis van Breda, 1914-1977. In dit archief bevinden zich o.a. tientallen uitgeschreven interviews met Bredanaars over de bezettingstijd.
82. Stadsarchief Breda, Secretarie-archief 1926-1944, doos 179, map XIII, ongedateerde notitie van de gemeentesecretaris over Kroone en het vertrek van Blom ten behoeve van de commissaris der Koningin. A. Hallema, 108.
83. A. Hallema, 60.
84. Frie van der Heijden e.a., 'Breda na de bevrijding, euforie, ontreddering en starheid ineen', in: *Jaarboek De Oranjeboom XLVII* (1994) 143-172.
85. In het Rijksarchief in Noord-Brabant te Den Bosch bevindt zich een exemplaar van het 'Rapport en Mededelingen nopens oud-burgemeester B.W.Th. van Slobbe' in: R.A.N.B., Archieven van het Militair Gezag in Noord-Brabant, inv.nr. 385. Twee eerder vervaardigde ontwerprapporten zijn te vinden in: R.A.N.B, Archief van de Commissaris v.d. Koningin in Noord-Brabant, 1920-1969, inv.nr. 1126. Dit en ander materiaal bevindt zich ook in het in eerdere voetnoten genoemde inventarisnummer van Het Algemeen Rijksarchief.